

Wie leerden de ondergeschiktheid van de Zoon?

Wayne Grudem over Chrysostomos en 1 Korintiërs 11:3

In het debat over de openstelling van de ambten voor vrouwen is door tegenstanders daarvan ook de relatie tussen de Vader en de Zoon als argument naar voren gebracht. Zoals de Zoon gelijk in wezen zou zijn aan de Vader, maar toch van eeuwigheid aan Hem ondergeschikt, onder zijn autoriteit, zo zou ook de vrouw weliswaar als mens gelijk/gelijkwaardig zijn aan de man, maar niettemin ook krachtens een zogenaamde 'scheppingsorde' per definitie onder het gezag van de man staan. Deze opvatting wordt gehuldigd en uitgebreid verdedigd door Wayne Grudem.¹ Ook binnen de vrijgemaakte kerken is ze naar voren gebracht en verdedigd als zijnde in overeenstemming met het belijden van de kerk van alle eeuwen.² In dit artikel wil ik laten zien dat ze daarin ongelijk hebben. En hopelijk laten ze zich overtuigen en halen ze dit argument uit de discussie. Want hier staat het hart van al het christelijk belijden op het spel, het geloof in de drie-enige God.

Ik wil dit doen aan de hand van een drietal citaten van schrijvers uit de vierde en vijfde eeuw, de tijd waarin de belijdenissen van Nicea en Athanasius ontstonden. De eerste twee teksten, van Chrysostomos en Eusebius, worden in het eerder genoemde boek van Grudem besproken. Dat gebeurt in het kader van een discussie met Catherine Kroeger over de betekenis van κεφαλή. De derde tekst komt uit een door Athanasius geciteerde verklaring van ariaanse heretici.

Chrysostomos

Eerst dus de passage van Chrysostomos (345-407) over de bekende woorden uit 1 Korintiërs 11:3.³ Deze tekst speelt tegenwoordig een belangrijke rol in het debat over de toelating van de vrouw tot de ambten en over de Triniteit. Wayne Grudem gaat uitgebreid op de woorden van Chrysostomos in.⁴ We zullen zien dat zijn interpretatie ervan niet klopt.

Het begin van de passage luidt als volgt: "Κεφαλή δὲ γυναικὸς ὁ ἀνὴρ· κεφαλή δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός. Ἐνταῦθα ἐπιτηδῶσιν ἡμῖν οἱ αἰρετικοὶ ἐλάττωσιν τινα ἐκ τῶν εἰρημένων ἐπινοοῦντες τῷ Ὑιῷ· ἀλλ' ἐαυτοῖς περιπίπτουσιν. Εἰ γὰρ κεφαλή γυναικὸς ὁ ἀνὴρ, ὁμοούσιος δὲ ἡ κεφαλή τῷ σώματι, κεφαλή δὲ τοῦ Χριστοῦ ὁ Θεός, ὁμοούσιος δὲ ὁ Ὑιὸς τῷ Πατρὶ. Ἄλλ' οὐ τὸ ἕτεροούσιον ἐνθεῦτεν ἀποδειξάι βουλόμεθα, ἀλλ' ὅτι ἄρχεται, φησί. Τί οὖν πρὸς τοῦτο εἴπομεν ἄν;"⁵

In vertaling: "Maar het hoofd van een vrouw is de man, en het hoofd van Christus is God". Hier springen de kettlers (heretici) ons op de nek door uit deze woorden een vorm van minderwaardigheid voor de Zoon af te leiden. Maar ze vallen in hun eigen strik. Want als de man het hoofd van de vrouw is en het hoofd van hetzelfde wezen is als het lichaam en God het hoofd van Christus is, is de Zoon van hetzelfde wezen als de

¹ Wayne A. Grudem, *Evangelical Feminism & Biblical Truth. An Analysis of More Than One Hundred Disputed Questions*. Wheaton, Illinois: Crossway, 2012.

² Zo bijv. J.J. Schreuder in *Dienende mannen en vrouwen in het huwelijk en in de kerk*, Bedum: Uitgeverij Woord en Wereld, 2010, blz. 41, n.13. Eveneens in een artikel *M/V en beeld van God*, in *Nader Bekeken* van mei 2011.

³ Joh. Chrysostomos, In Epist. I Ad Corinthios Hom. XXVI. MPG 61, 211-224. De teksten van Migne zijn door Google op internet gezet, http://classicsindex.wikispaces.com/migne_PG, helaas niet altijd even goed leesbaar. Een Engelse vertaling, die door Grudem gebruikt wordt, van J.H. Parker, *Chrysostom, Homily 26 on 1 Corinthians* (Oxford 1848, NPNF series 1, vol. 12) p. 150.

⁴ a.w. pp. 553-555.

⁵ a.w. kolom 214 rr.18- 25.

Vader. "Maar" zegt hij⁶ "we willen uit deze woorden niet aantonen dat Hij niet van hetzelfde wezen is, maar dat Hij onder gezag staat." Wat kunnen we nu hierop zeggen?"

Chrysostomos zegt in eerste instantie niet hoe die heretici, die kennelijk van ariane snit zijn, deze woorden uit 1 Korintiërs 11:3 gebruiken. Maar zegt hij, ze hadden deze tekst beter niet kunnen aanvoeren. Want uit het feit dat God het hoofd van Christus genoemd wordt, blijkt dat de Zoon van hetzelfde wezen is als de Vader. Vervolgens laat hij de ketters antwoorden dat ze vanuit deze tekst niet willen bewijzen dat de Zoon niet van hetzelfde wezen (ἐτεροούσιον) is als de Vader, maar dat hij onder diens gezag staat, ὅτι ἄρχεται.

Wayne Grudem schenkt uitgebreid aandacht aan deze tekst in het kader van zijn bestrijding van de opvatting van Catherine Kroeger dat κεφαλή hier bron zou betekenen. Zij zou geschreven hebben dat: "*John Chrysostom declared that only a heretic would understand Paul's use of "head" to mean "chief" or "authority over"*".⁷

Grudem zegt hierover (p.554): "But he (=Chrysostomos, P.D.) does not say this at all. Rather, he assumes that κεφαλή *does* mean "authority over", because he *agrees* (cursief van Grudem) that the Son is obedient to the Father, and then he goes on to show that His obedience is not servile, like a slave, but free, like that of a wife who is equal in honor. Here are his words:....."

Het is niet mijn bedoeling om de opvatting van Kroeger te gaan verdedigen. Maar duidelijk is dat Grudem de tekst verkeerd interpreteert. Met de woorden "dat Hij onder gezag staat" (ὅτι ἄρχεται) geeft Chrysostomos de reactie weer van een hereticus op wat hij zelf in de zin daarvoor zegt, namelijk dat 'hoofd van' juist de eenheid van wezen aangeeft. De hereticus reageert dat zij helemaal niet vanuit deze tekst willen aantonen dat de Zoon niet van hetzelfde wezen is als de Vader, maar wel dat Hij onder diens gezag staat. Hier is dus niet Chrysostomos aan het woord. Nog minder betuigt hij zijn instemming.

Dat blijkt uit het onmiddellijke vervolg van de tekst, waarvan nu eerst de vertaling volgt.

"Wat kunnen we nu hierop zeggen?"

In de eerste plaats dit, dat, telkens wanneer er iets verlagends gezegd wordt met betrekking tot het feit dat Hij in het vlees was⁸, datgene wat er gezegd wordt niet in mindering komt op zijn Godheid, daar de bedeling toelaat wat er gezegd wordt. Maar zeg eens, hoe wil je dat eigenlijk daaruit afleiden?⁹ "Dat" zegt hij "zoals de man gezag heeft over de vrouw, zo ook de Vader over Christus." Dat wil dan ook zeggen, dat zoals Christus (gezag heeft) over de man, zo ook de Vader over de Zoon. Want er staat: "*Het hoofd van iedere man is Christus.*" Maar wie zou dit ooit kunnen accepteren? Want als de verhevenheid van de Zoon ten opzichte van ons even groot is als die van de Vader ten opzichte van de Zoon, bedenk dan tot wat voor onaanzienlijkheid je Hem zult brengen. Dus moet niet alles op dezelfde manier in rekening gebracht worden waar het ons betreft als waar het God betreft, ook al wordt het op gelijke wijze gezegd. Maar aan God moet een alleen aan Hem toekomende verhevenheid worden toegedacht, en wel zo groot als bij God past. Want als ze dat niet toegeven, zullen de ongerijmdheden in groten getale volgen. Kijk maar: "God is het hoofd van Christus, deze is het hoofd van de man, en die op zijn beurt het hoofd van de vrouw." Dus als we 'hoofd' bij allen op gelijke wijze zouden opvatten, zal de afstand tussen de Zoon en de Vader even groot zijn als die tussen ons en Hem. Maar ook zal de vrouw even ver van ons afstaan als wij van het Woord dat God is. En wat de Zoon is ten opzichte van de Vader, dat zijn wij ten opzichte van de Zoon en de vrouw op haar beurt ten opzichte van de man. Wie zal dat verdragen?

⁶ φησί is enkelvoud. Parker vertaalt met 'they'. In het vervolg gebruikt Chrysostomos echter ook steeds het enkelvoud. Hij is als het ware met een woordvoerder van de heretici in discussie.

⁷ Grudem a.w. p. 553

⁸ "toen Hij met het vlees (verbonden) was"

⁹ Chrysostomos gaat als het ware in discussie met zijn tegenstander. "Afleiden": het Griekse woord (κατασκευάζειν) heeft hier iets van 'fabriceren', 'hoe denk je dat klaar te maken?'

"Maar vat jij dan 'hoofd' bij vrouw en man anders op dan bij Christus¹⁰? Dan moeten we het ook bij de Zoon en de Vader op een andere manier opvatten. En, zegt hij, hoe moet het dan 'op een andere manier' worden opgevat?" In overeenstemming met de reden (waarom Paulus dat zegt, P.D.). Immers, als Paulus het werkelijk over gezag en onderwerping had willen hebben, zoals jij beweert, dan had hij niet een vrouw ten tonele gevoerd, maar veeleer een slaaf en zijn meester.¹¹ Want ook al is de vrouw aan ons ondergeschikt gemaakt, dan toch wel als vrouw, als vrije en als iemand van gelijke waardigheid."¹²

Het is duidelijk dat Chrysostomos hier *niet* zijn instemming betuigt met het "ὅτι ἄρχεται" van de kettters. Als je 'hoofd' wilt uitleggen in de zin van een gezagsrelatie tussen de Vader en de Zoon, zijn allerlei ongerijmdheden en ongewenste consequenties het gevolg. Maar, zo zegt Chrysostomos, Paulus wil het helemaal niet over gezagsrelaties hebben. Dan had hij wel een ander voorbeeld gekozen, namelijk dat van slaaf en meester.

Grudem laat heel dit gedeelte weg. Zijn woorden "*and then he goes on to show that His obedience is not servile, like a slave, but free, like that of a wife who is equal in honor. Here are his words*" mogen dan de indruk wekken, dat hij het eerdere citaat vervolgt, hij slaat zo ongeveer een halve pagina over en rept met geen woord over de inhoud ervan. Hij gaat verder bij de laatste zin. Met name het weglaten van de voorlaatste zin is opvallend, omdat Chrysostomos' betoog over de positie van de vrouw daar begint.¹³

In het citaat dat Grudem dan wel geeft, geven puntjes aan waar hij iets overslaat. Dat is zijn goed recht. Maar het is ook goed om te zien, welke zinnen hij weglaat. In de onderstaande vertaling heb ik die gecursiveerd.

"Immers, als Paulus het werkelijk over gezag en onderwerping had willen hebben, dan had hij niet een vrouw ten tonele gevoerd maar veeleer een slaaf en zijn meester. Want ook al is de vrouw aan ons ondergeschikt gemaakt¹⁴, dan toch wel als vrouw, als vrije en als iemand van gelijke waardigheid. Ook de Zoon, ook al is Hij gehoorzaam geworden¹⁵ aan de Vader, dan toch wel als Zoon van God, als God. Want zoals de gehoorzaamheid van de Zoon tegenover de Vader groter is dan die van mensen tegen over hen die hen hebben voortgebracht, zo is ook zijn vrijheid groter. Want het is, dunkt me, niet zo dat wat de Zoon doet¹⁶ ten opzichte van de Vader groter is een waarachtiger dan wat mensen doen, maar dat wat de Vader doet ten opzichte van de Zoon¹⁷ minder is. Want als wij de Zoon bewonderen omdat Hij gehoorzaam is geworden, zelfs tot de dood, ja tot de dood aan het kruis¹⁸, en we dat als een groot wonder van Hem beschouwen, dan moeten we ook de Vader bewonderen, dat Hij zo'n Zoon heeft voortgebracht, die niet als een slaaf opdrachten kreeg, maar als een vrije gehoorzaamde en Raadsman¹⁹ was; want de Raadsman is geen slaaf. En wanneer je dan weer van 'Raadsman' hoort, moet je daarin niet iets horen alsof de Vader om raad verlegen zat, maar dat de Zoon dezelfde waardigheid heeft als Degene die Hem heeft voortgebracht.

¹⁰ "en niet zoals bij Christus"

¹¹ Καὶ γὰρ εἶπερ ἀρχὴν ἐζήτει εἰπεῖν καὶ ὑποτάγην ὁ Παῦλος, ὡς σὺ φῆς, οὐκ ἂν γυναῖκα παρήγαγεν εἰς μέσον, ἀλλὰ δοῦλον μᾶλλον καὶ δεσπότην.

¹² a.w. kolom 214,25-215,1

¹³ Deze weglating, die een vertekend beeld oplevert van het betoog van Chrysostomos, is des te opmerkelijker, omdat Grudem (a.w. p. 555, n. 9) Catherine Kroeger verwijt een bewering te doen over Chrysostomos. die vrijwel niemand van haar lezers kan controleren, omdat de Griekse tekst alleen te vinden is in de Patrologia Graeca van Migne. En die serie zullen weinig mensen op hun boekenplank hebben staan, en ze stond toen vermoedelijk nog niet op internet.

¹⁴ ὑποτέτακται

¹⁵ ὑπήκοος γέγονε, Filip. 2,8

¹⁶ τὰ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα: Parker: "the circumstances of the Son's relation to the Father".

¹⁷ "and of the Father's to the Son"

¹⁸ Filip. 2,8

¹⁹ Jesaja 9,5

Pas het voorbeeld van man en vrouw dus niet op alles toe. Want bij ons is de vrouw terecht aan de man ondergeschikt gemaakt²⁰. "..... Hier eindigt het citaat bij Grudem.

Chrysostomos gaat als volgt verder: "...want het gelijk in waardigheid zijn is oorzaak van strijd. En niet alleen om die reden (is de vrouw ondergeschikt gemaakt) maar ook om het bedrog dat in het begin plaats vond. Daarom let op²¹, ze werd niet meteen na haar schepping ondergeschikt gemaakt²². Zoiets kreeg zij van God niet te horen, toen Hij haar bij de man bracht. En evenmin zei de man zoiets tegen haar, maar wel dat zij been van zijn gebeente en vlees van zijn vlees was. Nergens maakte hij tegenover haar gewag van gezag of onderwerping.²³

Maar toen zij van haar bevoegdheid een slecht gebruik had gemaakt, en zij die als hulpe geschapen was een belaagster was gebleken en alles te gronde had gericht, toen hoorde zij terecht wat daarna zou komen: "*Naar uw man zal uw toewending²⁴ zijn.*" Aangezien immers te verwachten was dat die zonde ons menselijk geslacht in strijd zou wikkelen (want toen dat gebeurd was zou ook het feit dat zij uit hem geworden was niets bijgedragen hebben voor de vrede; maar juist dat - het feit dat zij die uit hem geschapen was zelfs niet haar eigen lid²⁵ gespaard had - zou ook de man hardvochtiger gemaakt hebben), heeft God, daar Hij de boosaardige bedoeling van de duivel doorzag, dat woord als een verdedigingsmuur opgericht, en heeft Hij de vijandschap, die uit die list had moeten voortkomen²⁶, door dit vonnis en door de ingeplante begeerte weggenomen, de wrok die uit die zonde voortkwam als een scheidsmuur neerhalend.²⁷ Maar het is niet geoorloofd om ten aanzien van God, dat zuivere Wezen ook maar iets van dien aard te veronderstellen."²⁸

Evenmin als de vrouw meteen bij haar schepping ondergeschikt was aan de man, is er sprake van een eeuwige ondergeschiktheid van de Zoon. De vrouw is na de zondeval ondergeschikt gemaakt. Maar ten aanzien van het zuivere wezen van God mogen we zoiets niet eens veronderstellen. De Zoon, zelf God, is in volle vrijwilligheid gehoorzaam *geworden*. Chrysostomos citeert hier de brief aan de Filippenzen.

Zoals we al zagen, berust Grudem's bewering, dat Chrysostomos het met de heretici eens was dat κεφαλή in 1 Korintiërs 11:3 'one in authority' betekent, op een verkeerde interpretatie van het begin van de passage, en wordt zij weersproken door het door hem weggelaten gedeelte.

Op pagina 555 vat Grudem zijn interpretatie nog eens samen: "Chrysostom replies, however, that *both* are true. The Son is *equal* in deity (He, the "body", is ὁμοούσιος, of the same substance, as the "head"), and He also is *subordinate* to the authority of the head, and yet His submission is not forced (as a slave) but is voluntary, as a Son, and is similar to the submission of a wife to her husband."

Inderdaad begint Chrysostomos zijn betoog ermee, dat het hoofd zijn van de Vader betekent dat de Zoon van hetzelfde wezen is als de Vader.²⁹ Hij staat voor het belijden van de kerk. Maar in de rest van zijn betoog komt dit punt niet rechtstreeks aan de orde. De ketters wilden immers niet vanuit 1 Korintiërs 11:3 het ἑτεροούσιος zijn van de Zoon bewijzen. Het gaat over de bewering van de heretici dat 'hoofd van' betekent dat de Zoon onder het gezag van de Vader staat. Heel het betoog van Chrysostomos wil aantonen dat die uitleg tot onaanvaardbare consequenties leidt. Nergens betoogt

²⁰ ὑποτάκται

²¹ Διὰ τοι τοῦτο Parker: "Wherefore you see."

²² ὑπετάγη

²³ Wat Chrysostomos betreft dus geen zogenaamde 'scheppingsorde' van ondergeschiktheid van de vrouw aan de man.

²⁴ ἀποστροφή

²⁵ d.w.z. de man, die als het ware ook een deel is van haar lichaam.

²⁶ μέλλουσαν ἔσεσθαι

²⁷ Het Grieks in dit deel is niet eenvoudig. Ik volg in grote lijnen de interpretatie van Parker.

²⁸ a.w. kolom 214,55-215,42.

²⁹ De term "equal in deity" is niet gelijk aan "ὁμοούσιος" en "of the same substance" en is niet zonder risico daar ze ook gebruikt kan worden van twee goden, die dus niet 'één van wezen' zijn. Vergelijk het semi-ariaanse ὁμοιούσιος.

hij dat de Zoon " is subordinate to the authority of the head". De Zoon, zelf God, is in volle vrijheid gehoorzaam *geworden*.

Het punt van overeenkomst met de vrouw is dat ook zij oorspronkelijk vrij was. Zij is niet als ondergeschikt aan de man geschapen. Er was geen 'scheppingsorde' in de zin van een gezagsrelatie. Chrysostomos stelt nadrukkelijk vast, dat als Paulus het over gezag en onderwerping had willen hebben, hij niet de vrouw maar een slaaf en zijn meester als voorbeeld zou hebben genomen. Christus' "submission" is niet te vergelijken met die van de vrouw. Zij is vanwege haar aandeel in de zondeval aan de man ondergeschikt gemaakt. Haar 'toewending tot haar man' is niet vrijwillig maar opgelegd. Het is als het ware een door God opgerichte verdedigingsmuur om te voorkomen dat het mensdom in een eindeloze strijd volledig ten onder zou gaan. De vrouw was vrij en gelijk in waarde, maar is aan de man ondergeschikt gemaakt, om erger te voorkomen. De vrije Zoon, zelf God, is gehoorzaam geworden, toen Hij zijn goddelijke heerlijkheid aflegde, mens werd en zich naar het kruis liet brengen. Dat zijn "submission... similar is to the submission of a wife to her husband", vinden we niet bij Chrysostomos. Hij eindigt zijn betoog met de woorden: "Om ten aanzien van God, dat zuivere Wezen, zo iets te veronderstellen is niet geoorloofd."³⁰

Conclusie

In het huidige debat over de positie van de vrouw en over de Triniteit speelt 1 Korintiërs 11:3 een belangrijke rol. Duidelijk is dat zij die uit deze tekst een eeuwige ondergeschiktheid van de Zoon willen afleiden, Chrysostomos tegenover zich vinden. Zij bevinden zich in het gezelschap van de ketters die door Chrysostomos bestreden worden. Grudem's opvatting dat de Zoon tegelijk 'equal in deity' en 'subordinate to the authority of the head' is, heeft meer weg van hun standpunt: de Zoon is niet ἕτεροούσιος maar staat onder gezag, ἄρχεται.

Eusebius

Even verderop in zijn boek bespreekt Grudem ook een tweetal door Kroeger aangehaalde teksten van Eusebius (ca 265-339), waarin deze onder andere naar 1 Korintiërs 11:3 verwijst. Hieronder geef ik een vertaling van beide passages. De cursief gedrukte delen zijn ook te vinden (in Engelse vertaling) bij Grudem³¹. Ik heb het eerste citaat wat uitgebreid vanwege het belang voor de discussie over de verhouding tussen de Vader en de Zoon.

Eusebius, De eccl. Theol. I, 11, PG 24, kolom 844B-845A:

"Als dit bij hen de vrees oproept, dat ze dan op een of andere manier twee Goden schijnen te verkondigen, moeten ze weten, dat hoewel de Zoon door ons als God beleden wordt³², er toch maar één enig God kan zijn; die God die als enige zonder begin (anarchos) en ongeworden is, die het God-zijn van zichzelf bezit, en voor de Zoon zelf oorzaak is geworden van het zijn (zijn bestaan) en van diens zijn zoals Hij is. Dat Hij door Hem leeft, belijdt ook de Zoon, wanneer die onomwonden zegt: "Zoals de levende Vader Mij gezonden heeft, leef ook Ik door de Vader. En zoals de Vader leven heeft in zichzelf, zoo heeft Hij ook de Zoon gegeven leven te hebben in zichzelf." Daarom leert Hij dat de Vader zowel onze als zijn eigen God is, als Hij zegt: "Ik ga op naar mijn Vader en jullie Vader, en naar mijn God en jullie God." *En de grote apostel leert ons dat God het hoofd is van de Zoon zelf en dat de Zoon het hoofd van de gemeente is, wanneer hij zegt: "Het hoofd van Christus is God", terwijl hij ergens³³ van de Zoon*

³⁰ 'Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀκηράτου οὐσίας ἐκείνης οὐδὲν τοιοῦτον ἔστιν ὑποπεύσαι. MPG 61, 215, rr. 41-42.

³¹ a.w. 572-573.

³² Vergelijk de argumentatie dat wij de Zoon wel als God moeten vereren, Schreuder, a.w. blz. 62 en Anderson, *1 Korintiërs*, blz.150.

³³ "Ergens": Migne heeft hier πῆ, een niet bestaande vorm. Ik lees πη, zonder accent, maar met iota subscriptum.

zegt: "En Hij heeft Hem als Hoofd over alles aan de gemeente gegeven, die zijn lichaam is." Hij kan dus de Leider (en Hoofd) van de gemeente genoemd worden, en de Vader zijn Hoofd; die ene God, de Vader van de eniggeboren Zoon, en het enige Hoofd ook van Christus zelf. En wanneer er één heerschappij is en één Hoofd, hoe kunnen er dan twee Goden zijn, en niet slechts die Ene alleen, die niemand als hoger aanwijst, niemand als oorzaak van Zichzelf aanwijst, maar die het God-zijn van de monarchiale macht (*exousia*) als Hem toebehorend eigendom, dat zonder begin en ongeworden is, bezit, en die de Zoon in zijn God-zijn en leven heeft doen delen, die al het zijne onder Hem gesteld heeft³⁴, Hem zendt, Hem opdrachten geeft, Hem beveelt, Hem onderwijst, alles aan Hem overgeeft, Hem eert, Hem verhoogt, Hem als Koning van het heelal heeft aangewezen, heel het oordeel aan Hem overgeeft, die wil dat ook wij Hem gehoorzamen; die Hem aanspoorde de troon aan de rechterhand van de heerlijkheid te bezetten, toen Hij Hem toesprak en zei: Zet U aan mijn rechterhand? Die vanwege al die dingen ook de God van de Zoon zelf is: aan wie zijn eniggeboren Zoon gehoorzaamde, toen Hij "zich ontledigde, zich vernederde, de gestalte van een dienstknecht aannam en tot aan de dood gehoorzaam is geworden." Tot wie Hij (de Zoon) bidt en aan wiens bevel Hij gehoorzaamt; van wie de eniggeboren Zoon ons leert Hem als de enige ware God te beschouwen, en van wie Hij belijdt dat Hij groter is dan Hijzelf; van wie Hij, naast al die dingen, wil dat wij allen weten dat Hij ook zijn God is."

De eccl. Theol. I,7, PG 24, 908C, rr. 1-8 en 909A, rr. 2-6:

"Maar ben je bang, o mens, dat je, doordat je twee hypostasen (wezens, substances) hebt beleden, je twee beginsels (archai) zou invoeren en zou afvallen van de monarchale godheid? Leer dan dat, aangezien er één beginloze (anarchos) en ongeworden God is en de Zoon uit Hem is voortgebracht, er ook maar één heerschappij zal zijn, één monarchie en koningschap, daar ook de Zoon zelf de Vader als zijn begin/heerschappij aanduidt. Want het hoofd van Christus is God³⁵, zoals de apostel zegt.

Het commentaar van Grudem bij de eerste tekst luidt: "Far from demonstrating that the church fathers 'were quick to recognize the danger of an interpretation of 1 Corinthians 11:3 which could place Christ in a subordinate position relative to the Father' (as Kroeger claims), this quotation from Eusebius shows that the Father as "head" has supreme authority, and that His authority over the Son is seen in many actions: He sends the Son, He appoints Him, He commands Him, He teaches Him, He commits all judgment to Him, and so forth. The Father's headship here means that He is the one in "authority over" the Son, and the Son's headship over the church means that He is the leader or ruler of the church."

En bij de tweede tekst: "Again, Eusebius explains 'the head of Christ is God' to imply that God the Father has supreme authority, and the Son is not another authority equal to him."

Een paar opmerkingen hierbij.

1. Kennelijk ziet Grudem Eusebius als een rechtzinnig kerkvader, op één lijn met bijvoorbeeld Chrysostomos. Eusebius hoorde echter niet thuis in het rechtzinnige kamp. Het homoousios wees hij af. De Vader is de hoogste God en niet voortgebracht. De Zoon is slechts volgens de wil van de Vader

³⁴ Noot van Migne: "Haec omnia, de homine Christo in sacris litteris recitata, ad deitatem retulit Eusebius, Arianea fide prorsus." "Al deze dingen, die in de heilige Schrift over de mens Christus worden gezegd, heeft Eusebius toegepast op de godheid, geheel volgens de leer van Arius."

³⁵ Ook in een voetnoot bij deze woorden (Κεφαλή γὰρ Χριστοῦ ὁ Θεός) verwijst Migne naar het commentaar van Chrysostomos bij 1 Kor. 11:3: "Hier springen de heretici ons op de nek door een vorm van minderwaardigheid uit deze woorden af te leiden", en merkt dan op: "Dit doet Eusebius, doordat hij op de godheid van Christus toepast, wat ten aanzien van zijn aanneming van het vlees gebruikt werd." Migne verwijst daarbij naar de regel van Chrysostomos dat je dat juist niet moet doen, een regel die ook bij Athanasius te vinden is. "Maar" zegt Migne "Eusebius houdt overal deze regel voor 'susque deque'", dat is geleerdentaal voor 'het zal hem worst wezen'. Waarbij overigens opgemerkt moet worden dat Eusebius geen kennis heeft kunnen nemen van de regel van Chrysostomos, aangezien hij al overleden was toen Chrysostomos nog geboren moest worden.

geworden; hij is de tweede God en aan de Vader ondergeschikt.³⁶ Dit blijkt ook duidelijk uit de geciteerde passages. Volgens Eusebius is alleen de Vader de enige God, zonder begin, ongeworden, die het God-zijn van zichzelf bezit. Hij bezit als enige het monarchale gezag. De Zoon daarentegen dankt zijn bestaan en zijn God-zijn aan de Vader. Dit betreft het wezen van de Zoon: Hij is niet op dezelfde wijze God als de Vader dat is. Hij is dus zelfs niet 'equal in deity' te noemen. Het is onbegrijpelijk dat Grudem kritiekloos Eusebius omarmt als bondgenoot: "that the Father as "head" has supreme authority, and that His authority over the Son is seen in many actions (...)." Het laat wel duidelijk zien dat zijn mening dat de Zoon "subject is to the Father", of "subordinate in His relationship to the Father" sinds Nicea "orthodox teaching" is geweest, niet juist is.³⁷

2. De argumenten van hen die tegenwoordig de ondergeschiktheid van de Zoon verdedigen, zijn niet nieuw. Dezelfde teksten die zij aanhalen staan bij Eusebius al op een rijtje. Er is dus geen sprake van een soort voortschrijdend inzicht ten opzichte van de oecumenische en gereformeerde belijdenissen. Deze teksten speelden ook al een rol in de tijd dat die belijdenissen werden opgesteld.

3. Met name het begin van het eerste citaat laat zien hoe risicovol het is om teksten als Johannes 5:26³⁸ en 20:17 te gebruiken om verschil in positie tussen de Vader en de Zoon, dat wil zeggen de eeuwige ondergeschiktheid van de Zoon, aan te tonen.

De heretici

Tenslotte nog een tekst waarin de (semi-)ariaanse heretici zelf aan het woord komen. Het is één van de anathema's, die volgen op een uiteenzetting van wat zij geloven. Hij is te vinden in een werk van Athanasius, waar die verschillende verklaringen van de heretici citeert.³⁹ Omdat het een kort stukje betreft, geef ik hiervan zowel de Griekse tekst als mijn vertaling.

"Ἐἴ τις ἀκούων Κύριον τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Ὑἱὸν Κύριον, καὶ Κύριον τὸν Πατέρα καὶ τὸν Ὑἱόν, ἐπεὶ Κύριος ἐκ Κυρίου, δύο λέγει Θεοὺς, ἀναθέμα ἔστω. Οὐ γὰρ συντάσσομεν Ὑἱὸν τῷ Πατρὶ, ἀλλ' ὑποτεταγμένον τῷ Πατρὶ. Οὐτε γὰρ κατήλθεν ἐπὶ Σόδομα ἄνευ βουλῆς τοῦ Πατρὸς, οὔτε ἔβρεξεν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ παρὰ Κυρίου, ἀθθεντοῦντος δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς· οὔτε κάθηται ἐκ δεξιῶν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἀκούει λέγοντος τοῦ Πατρὸς· *'Κάθου ἐκ δεξιῶν μου.'*"

"Als iemand, wanneer hij hoort dat de Vader Heer is, en dat de Zoon Heer is en dat de Vader en de Zoon Heer zijn, omdat er staat "Heer uit Heer", (als iemand) zegt dat er twee Goden zijn, dan zij hij vervloekt. Want wij stellen de Zoon niet op één lijn met de Vader, maar als ondergeschikt aan de Vader. Want Hij daalde niet af naar Sodom zonder de wil van de Vader, noch regende Hij van zichzelf maar van de Heer, daar natuurlijk de Vader regeerde; evenmin zit Hij van zichzelf aan de rechterhand, maar Hij hoort de Vader zeggen: 'Zet U aan mijn rechterhand'."

Ook hier zijn het dus de heretici die leren dat de Zoon ondergeschikt (ὑποτεταγμένος) is aan de Vader. Chrysostomos gebruikte hetzelfde werkwoord (ὑποτέτακται, ὑπετάγη) ten aanzien van de vrouw, toen hij schreef dat zij na de zondeval ondergeschikt gemaakt was aan de man.

³⁶ Verg. Altaner/Stuiber, *Patrologie*, blz. 223. (Herder, Freiburg-Basel-Wien, 7^e druk, 1966).

³⁷ a.w. p. 562.

³⁸ Vergelijk Schreuder in *M/V en beeld van God*, in Nader Bekeken van mei 2011.

³⁹ Athanasius, *De Synodis Arimini in Italia et Seleucia in Pisidia*, MPG26, 737D. De tekst is ook te vinden in Köstenberger e.a., *Women in the Church. A Fresh Analysis of 1 Timothy 2:12*. Grand Rapids MI: Baker Book House 1995, p. 280. De titel wordt daar ten onrechte vertaald als 'The Synod of the Arians in Italy'.

Verschil

Grudem spreekt zeer duidelijk over een verschil in autoriteit: de Vader is de hoogste autoriteit, waaraan ook de Zoon ondergeschikt (subject, subordinate; "submission") is. Er is dus sprake van een hiërarchische verhouding. Schreuder gebruikt de term 'ondergeschikt' maar wekt de indruk liever te spreken van verschil in rol⁴⁰ of onderscheid in positie.⁴¹ Maar ook deze termen drukken een hiërarchische relatie uit. Die is echter moeilijk te rijmen met de belijdenis dat er één God is die "een geheel enig en éénvoudig geestelijk wezen" is, (NGB art. 1). Over een verschil in autoriteit spreekt de belijdenis niet. Hoe zou er in die ene God een hiërarchische gelaagdheid kunnen zijn?

Onze geloofsbelijdenis weet wel van onderscheid tussen de Vader en de Zoon en de Heilige Geest, die ieder hun eigen zelfstandigheid hebben, onderscheiden door haar eigenschappen. Maar op geen enkele wijze komt dat in mindering op het feit dat zij toch één God zijn, alle drie even eeuwig in eenzelfde wezen. Er is geen eerste of laatste, want zij zijn alle drie één in waarheid, in macht, in goedheid en barmhartigheid, NGB artikel 8. Artikel 9 spoort ons aan om te letten op het eigen werk, dat ieder van de drie Personen aan ons verricht, maar spreekt tegelijk uit dat de Schrift leert dat deze drie Personen in één enig goddelijk Wezen zijn. De belijdenis spreekt niet van de ondergeschiktheid van de ene Persoon aan de ander. De Zoon is de Vader in alles gelijk, zegt de NGB in artikel 10. Daarin volgt ze de belijdenis van Athanasius "En in deze Drie-eenheid is geen sprake van eerder of later, noch van meer of minder, maar alle drie Personen zijn aan elkaar gelijk in eeuwigheid en in hoedanigheid", art. 24. Of heeft eeuwige ondergeschiktheid niets met 'hoedanigheid' te maken? Ook het slot van artikel 10 NGB weerspreekt de idee van hiërarchie: "Zo is Hij (Christus) dan de ware, eeuwige God, die Almachtige die wij aanroepen, aanbidden en dienen". Precies zoals we dat ook van de Vader belijden, vergelijk artikel 15 en 16 van het Athanasianum. En Nicea: "Waarachtig God uit waarachtig God". Dat is toch wat anders dan dat wij de Zoon, ondanks zijn ondergeschiktheid, toch wel als God moeten vereren.⁴²

De Schrift

Hoewel dit buiten het bestek van dit artikel valt, toch ook iets over het Schriftbewijs. Het kan immers lijken dat het pleit vrij simpel beslecht is door de serie Schriftplaatsen die we al bij Eusebius aantreffen: de Zoon is ondergeschikt aan de Vader. Maar dat is toch niet het geval.

In de eerste plaats worden dan deze teksten gelezen zonder rekening te houden met het gegeven dat ze gaan over de Christus als Middelaar.⁴³

In de tweede plaats is er het doorlopend getuigenis van het Oude Testament. Vanaf het begin maakt God zich bekend als "Ik ben God, de Almachtige, Genesis 17:1. Zie ook Exodus 3:6, waar Hij zich aan Mozes bekendmaakt. Spreekt daar alleen de Vader? Hoe past bij dit spreken in het enkelvoud de

⁴⁰ *Dienende mannen en vrouwen*, p. 41.

⁴¹ *Dienende mannen en vrouwen*, p. 62.

⁴² De belijdenis dat er één enig goddelijk wezen is, is wat anders dan de eenheid in wezen waarover Schreuder schrijft: "Hun eenheid in wezen neemt hun onderscheid in positie niet weg." Dat hij een parallel trekt met de situatie in een gezin waarin kinderen hun vader en moeder op gelijke wijze behoren te gehoorzamen en respecteren, maakt dit duidelijk. Want zo zegt hij "daarin blijkt de wezenlijke eenheid en gelijkheid van de ouders", terwijl er binnen de huwelijksrelatie ook "een verschil in positie is". (a.w. p. 62.) Bij een huwelijk is er echter geen sprake van 'één menselijk wezen, waarin twee personen zijn'. Schreuder gebruikt 'wezen' kennelijk in de zin van 'aard', hoe iemand/iets is, de belijdenis echter in de zin van 'entiteit', iets of iemand die werkelijk bestaat.

⁴³ Zo K. Schilder, *Heidelbergsche Catechismus III*, blz. 154. (Goes: Oosterbaan & Le Cointre, 1950). De laatste zin op die bladzijde is ook veelzeggend (en cursief gedrukt): "Hier (Joh. 1:1., P.D.) is geen sprake van subordinatie, ook is geen sprake van identificatie, evenmin van hogere, heerlijkere en geringere godheid." Het is in feite dezelfde regel als Chrysostomos al gaf en door Eusebius "ariana fide" werd genegeerd.

idee van een 'inwendige' hiërarchische relatie?⁴⁴ Kunnen alle drie de Personen dit wel op dezelfde manier van zichzelf zeggen? Die vraag klemt nog meer bij Exodus 3:14 waar God zijn naam noemt: "Ik ben die Ik ben."

In het Nieuwe Testament wordt zonder enige terughoudendheid van de Zoon gezegd, wat in het Oude Testament van Ik ben die Ik ben gezegd wordt. Zo zegt Hij in Openbaring 22:13: "Ik ben de alfa en de omega, de eerste en de laatste, het begin en het einde." In Openbaring 1:8 is het de Here God, die zichzelf zo noemt. Dat gebeurt ook in het Oude Testament, Jesaja 44:6: "Dit zegt de HERE, de Koning en Verlosser van Israël, de HERE der heerscharen: 'Ik ben de eerste en Ik ben de laatste, en buiten Mij is er geen God.'" In Jesaja 48:12 zegt de HEER: "Ik ben het! Ik ben de eerste, Ik ben de laatste! Eigenhandig heb ik de aarde gegrondvest, met mijn rechterhand de hemel ontvouwd." Hoe kan dan het woord van de apostel, dat God de wereld door zijn Zoon geschapen heeft, wijzen op het onder autoriteit staan van de Zoon? De NGB (art.10) voert deze uitspraak juist aan als Schriftbewijs dat ook de Zoon God is, in alles gelijk aan de Vader. In Openbaring 22:12 zegt Jezus: "Zie Ik kom spoedig en heb het loon bij me" en citeert daarmee Jesaja 40:10: "Zie hier God de HEER! Hij komt met kracht, zijn arm zal heersen. Zijn loon heeft Hij bij zich, zijn beloning gaat voor Hem uit." Tenslotte, de laatste woorden van Psalm 130 luiden: "Bij de HEER is genade, bij hem is bevrijding, altijd weer. Hij zal Israël bevrijden uit al zijn zonden." Ze worden in Mattheüs 1:21 op Jezus toegepast: "Geef Hem de naam Jezus, want Hij zal zijn volk bevrijden van hun zonden." Zie ook Jesaja 45:17: "Maar Israël wordt door de HEER gered, Hij brengt redding voor eeuwig" en vers 21: "Alleen Ik ben God, alleen Ik breng redding." Jezus is de Koning en de Verlosser van Israël, Jesaja 44:6.

Conclusie

Het valt niet te ontkennen dat auteurs die de eeuwige ondergeschiktheid van de Zoon aan de Vader leren, in de vierde en vijfde eeuw zouden zijn ingedeeld in het kamp van de ketters van arianse snit. De bewering van Grudem dat de "subordination of the Son to the Father" een *orthodoxe* beschrijving is van hoe de Zoon zich verhoudt tot de Vader, klopt niet. Chrysostomos spant zich in om te laten zien dat een dergelijke uitspraak niet op 1 Korintiërs 11:3 gebaseerd kan worden. De bewering van Schreuder dat de christelijke belijdenissen een dergelijk onderscheid in rol altijd hebben beleden, is evenmin juist.⁴⁵ We komen zoiets niet tegen in de belijdenissen van Nicea en Athanasius. Ook in de gereformeerde belijdenis (NGB art. 1 en 8-10) is ze nergens te vinden. We treffen haar wel aan bij Eusebius en bij de heretici uit de derde tekst.

Het Schriftbewijs dat Eusebius aanvoert, en in zijn spoor ook auteurs als Grudem, is zeer eenzijdig. De conclusies die eruit getrokken worden berusten niet op grondige exegetische, waarbij ook rekening wordt gehouden met de 'bedeling', om met Chrysostomos te spreken. Evenmin wordt er rekenschap gegeven van het spreken van de Schrift als geheel.

Geheel ten onrechte doen zij die de ondergeschiktheid van de Zoon aanvoeren als een analogie-argument in het kader van de m/v discussie, het voorkomen alsof die opvatting de traditionele opvatting is, die altijd binnen onze kerken geleerd is. De geloofsbelijdenissen weerspreken dat. Maar ook in boeken als *Het Amen der Kerk*, van ds. J. van Bruggen (sr.), en *Wat is een christen nodig te geloven?*, van ds. F. Venema, kom je die opvatting niet tegen.

Het is betreurenswaardig dat dit argument erbij gehaald is. Ik heb daar al eens eerder, in 2013, op gewezen.⁴⁶ Het is des te verontrustender dat zoveel jaren na de verschijning van het boek van Joop

⁴⁴ Bij Grudem is niet alleen de Zoon ondergeschikt aan de Vader, maar is ook de Geest ondergeschikt, zowel aan de Vader als aan de Zoon, a.w., blz. 46 en 47.

⁴⁵ a.w. , p. 41.

⁴⁶ In *Ambtsdrager M/V. Mogen vrouwen een kerkelijk ambt bekleden?* (Soest 2013, Uitgeverij Boekscout.nl), blz. 103. Het boekje is helaas niet meer verkrijgbaar, geïnteresseerden kunnen een pdf ervan aanvragen bij de auteur.

Schreuder en na zijn artikel in *Nader Bekeken*⁴⁷ er nauwelijks enige reactie op is gekomen. En dat terwijl hier gaat om het hart van al het christelijk belijden: het geloof in de drie-enige God. In wezen is hier de vraag aan de orde, of wij nog wel dezelfde God aanbidden. Daarom spreek ik opnieuw de hoop uit dat dit argument uit de discussie wordt genomen en dat men terugkomt van deze dwaling.

Deventer, januari 2018.

Piet Dorland.

⁴⁷ Mei 2011.